

variables

L'educació en clau comunitària: una oportunitat al segle XXI

vista prèvia >

L'educació és un dels pilars fonamentals per garantir la igualtat d'oportunitats per a tothom. Arreu del món s'estan duent a terme activitats i projectes que busquen crear xarxa comunitària en tot l'entramat educatiu, amb tots els agents implicats treballant de forma conjunta per posar els infants i joves al centre, i vinculant l'educació curricular amb l'educació en el lleure. Un repte, l'educació comunitària, que és clau per al futur.

Txus Morata

Directora de la Càtedra de Lleure Educatiu i Acció Sociocultural,
Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés a la URL

tmorata@peretarres.org

L'educació en clau comunitària davant de societats complexes i canviants

Assolir societats amb una ciutadania autònoma, amb capacitat de generar riquesa econòmica i social, és actualment un dels objectius de les institucions públiques i socials. Uns reptes que queden recollits en els principis d'Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) que impulsa l'ONU i que han de convertir-se en l'eix vertebrador de les polítiques públiques i de la transformació necessària de la nostra societat. Concretament, aquest assoliment es correspon a l'ODS 1 i ODS 8.¹ En aquest sentit, necessitem d'un sistema educatiu que es centri en el fet que els infants i adolescents assoleixin els nivells màxims d'aprenentatge —ODS 4.² Però no menys important és aconseguir comunitats socialment consolidades amb una ciutadania capaça

1 L'Objectiu de Desenvolupament Sostenible 1 fa referència a posar fi a la pobresa en totes les seves formes a tot el món; i l'Objectiu 8 a promoure el creixement econòmic inclusiu i sostenible, l'ocupació i el treball decent per a tothom.

2 L'Objectiu de Desenvolupament Sostenible 4 és el de garantir una educació inclusiva, equitativa i de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge durant tota la vida per a tothom.

d'involucrar-se en les necessitats col·lectives i motivades pel bé comú. Així com també d'una ciutadania que, més enllà de generar recursos per a sostenir els seus projectes vitals, puguin també desenvolupar-se emocional i comunitàriament. Horitzons que tenen en el sistema educatiu, en sentit ampli, un aliat imprescindible que requereix de la col·laboració de tots els estaments socials —Administracions públiques, institucions socioeducatives, famílies...

A Catalunya són diverses les veus i iniciatives que fa anys estan treballant i impulsant accions i polítiques que avancen en l'assoliment de comunitats educadores, que pretenen convertir les comunitats de proximitat en entorns cuidadors, amables i constructors d'una ciutadania compromesa amb els seus contextos vitals, així com motivada en desenvolupar recursos personals de qualitat, tant acadèmica com cultural i socialment.

Normativament, la Llei catalana 12/2009, del 10 de juliol, d'educació, estableix que el sistema educatiu ha d'afavorir l'educació més enllà de l'escola —article 2.1—, i que les ad-

ministracions han d'impulsar acords per potenciar accions educatives de l'entorn —article 40.2. També a Catalunya, el Decret 102/2010, de 3 d'agost, d'autonomia dels centres educatius, introdueix la funció dels centres per impulsar mecanismes de col·laboració amb l'entorn i estratègies de col·laboració amb els ajuntaments —article 11.³ Per una altra part, tal com s'assenyala en l'informe *Barris educadors: expansió comunitària*⁴, institucions com la Sindicatura de Greuges, la Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya o la Fundació Jaume Bofill, han impulsat la generació de coneixement i materials pràctics que han contribuït a posar l'educació a temps complet al centre del debat públic.⁵ Sense anar més lluny, en l'àmbit de les polítiques locals, de la mà, entre

3 FORÉS; PARCERISA, «Educació 360: més enllà del temps lectiu». *Educació 360: més enllà del temps lectiu*.

4 GARGALLO; CIVÍS; CADENA, «Barris educadors: expansió comunitària. Informe de la Comissió de Treball del Consell Educatiu Municipal de Barcelona».

5 RIPOLL; MASIP; VALLVÉ, «Repensem els projectes educatius comunitaris, en clau 360»; SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA. «Informe sobre el dret al lleure educatiu i a les sortides i colònies escolars»; BARBA, (et al.), «Connectant la comunitat per generar més i millors oportunitats educatives. Propostes de política municipal».

Garantir la igualtat d'oportunitats educatives com a repte social requereix d'un major impuls i de la construcció de més xarxes de suport

d'altres, de la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, existeixen multitud de bones pràctiques que han introduït solucions i sinèrgies entre diverses entitats educatives dels territoris, com són els centres escolars, les entitats de lleure i tota la realitat sociocultural existent als barris i als municipis. Unes iniciatives que s'orienten a la creació d'entorns educatius complets, sostinguts amb els recursos i coneixements que els diferents agents aporten i que possibiliten un major i millor aprofitament dels recursos publicoprivats.⁶

Malgrat aquests esforços i consciència, que inclou iniciatives legislatives i projectes d'acció concrets i tangibles, són moltes les persones i territoris que no poden accedir a aquest tipus d'iniciatives. Així mateix, també existeixen *lobbies* centrats únicament en el desenvolupament individual i els èxits a títol particular, així com una manca d'experiència i confiança en els projectes comunitaris, elements

⁶ CANUT; PUJOL, «D'illes a nodes. Repensem els centres educatius, en clau 360»; DÍAZ-GIBSON, (et. al). «Projectes d'innovació educativa comunitària: ingredients d'èxit i reptes».

que cal abordar i superar per assolir un major impacte social i educatiu. Garantir la igualtat d'oportunitats educatives com a repte social, requereix d'un major impuls i de la construcció de més xarxes de suport que comptin amb tots i cadascun dels professionals i de la ciutadania.

Juntament amb la importància de garantir la igualtat d'oportunitats educatives, especialment pel que fa a l'accés a les activitats i als programes més enllà de l'escola, per a tots els infants i adolescents, existeixen altres factors o situacions en les nostres societats actuals, que plantegen noves orientacions i nous models educatius.

Observem, en primer lloc, canvis en l'estructura i en les dinàmiques de funcionament familiar. Aquest fet planteja la necessitat de comptar amb activitats i programes des d'una vessant comunitària que facilitin a les famílies millors opcions de conciliació, així com espais de lleure familiar que enforteixin els seus vincles.

En segon lloc, els canvis que s'estan produint en les relacions escola i

entorn. L'educació avui ja no es pot concebre únicament des de l'àmbit escolar. La ciutat educa, l'entorn educa i, per tant, hi ha molts espais a la vida dels infants i adolescents que són importants i que requereixen d'una formació contínua.

Un tercer aspecte rau en les transformacions de l'entorn i l'apropiació de l'espai públic com a context educatiu. Cal reconvertir l'espai públic com entorn des d'on practicar i gaudir d'activitats lúdiques, culturals i esportives, esdevenint aquest un espai de relació, de socialització i de participació. Fer-ho possible requerirà que els infants, adolescents i joves se sentin protagonistes, cocreadors i agents actius en la construcció i el disseny del mateix.

Un quart factor és el relacionat amb l'emergència de la indústria del lleure, la diversitat d'activitats i les TIC. En aquest àmbit, caldrà que les persones educadores ofereixin alternatives i projectes suggeridors que permetin equilibrar l'ús de les tecnologies amb el contacte amb el medi natural, la connexió amb un mateix, la construcció de relacions d'amistat

L'evidència internacional mostra la vàlua que les activitats, més enllà de l'escola, aporten no només a l'aprenentatge dels infants i joves, sinó també a la totalitat de la comunitat

sòlides i les accions prosocials i de compromís amb la comunitat.

Finalment, un cinquè aspecte para atenció en el fet de trobar-nos davant de societats marcades per una gran riquesa de diversitats —culturals, de gènere, religioses, funcionals...— on cal que l'educació, des d'una mirada i perspectiva comunitària, pugui desenvolupar contextos i espais on relacionar cultures, edats, estils de vida i creences diverses, esdevenint un punt de trobada i de relació.

Davant d'aquesta realitat amb múltiples canvis, l'escola, malgrat reconèixer que continua mantenint un paper rellevant, no pot donar una resposta única a tots els esdeveniments que es venen succeint. Ans el contrari, necessita d'un treball compartit amb el conjunt de l'ecosistema educatiu i del territori per poder-hi fer front. Aquest treball requereix d'unes polítiques sòlides que reconeguin les derivades d'una educació més àmplia —amb la comunitat—, més llarga —al llarg de la vida— i més alta —amb recursos per a tots els agents i contextos educatius—, tal com apunta l'educació 360, l'educació a temps complet.

Construint ecosistemes educatius: col·laboració i corresponsabilitat compartida

L'increment de les desigualtats socials, de noves formes d'aïllament social, de pobresa i d'exclusió, o l'augment i/o visualització de les problemàtiques de salut mental, per fer esment d'algunes temàtiques, esdevenen desafiaments complexos per als barris, pobles i ciutats. Reptes que presenten un impacte especial en les vides i en el desenvolupament dels infants i adolescents, especialment per aquells que creixen en entorns vulnerables. És en aquest marc en el qual les administracions locals, les entitats socioculturals i esportives, els centres educatius i la resta d'agents han de poder generar respostes innovadores per prevenir i garantir que cap persona es quedi al marge de la societat.

L'evidència internacional mostra la vàlua que les activitats, més enllà de l'escola —les activitats i programes de lleure educatiu, cultural o d'esports, entre altres—, aporten no només a l'aprenentatge dels infants i joves, sinó també a la totalitat de la comunitat. L'impacte en l'apre-

nentatge es tradueix en una millora acadèmica, en les habilitats socials i en la preparació per al món laboral, així com també a la reducció de riscos —addiccions, problemàtiques delictives...⁷ Per altra banda, a nivell comunitari contribueixen a la millora de la cohesió social, la conciliació familiar i la rendibilitat econòmica, possibilitant un millor aprofitament dels recursos invertits.⁸

Una de les propostes que està guanyant protagonisme en aquesta generació de respostes, tant a nivell nacional com internacional, és la comprensió de l'educació des de la perspectiva d'ecosistema educatiu. Aquesta visió és entesa com un sistema de relacions interconnectades, amb estructures horitzontals i amb objectius educatius comuns, en què les persones estan situades al centre de l'abordatge educatiu.

7 MARZO ARPÓN (et. al), «Los centros socioeducativos como espacios para el desarrollo de competencias para una mejor empleabilidad juvenil»; MARZO ARPÓN (et. al), «Aportaciones de las entidades de lleure educatiu i centres socioeducatius en el desenvolupament de competències acadèmiques i d'ocupabilitat dels infants i adolescents que hi participen».

8 MORATA GARCÍA (et. al), «Ocio educativo y acción sociocultural, promotores de participación y cohesión social»; NEW YORK STATE NETWORK FOR YOUTH SUCCESS. «The value of afterschool programs».

Treballar des d'una mirada ecosistèmica afavoreix que cada infant i adolescent rebi suport, acompanyament i una oferta d'activitats amb objectius clarament educatius des d'una perspectiva inclusiva

En clau d'ecosistema, els diferents agents identifiquen el grau d'interdependència i de necessitat mútua, aspecte que els fa reconèixer el valor de cada un d'ells i promou també la seva transformació i de la pròpia comunitat.⁹ També constitueixen estructures de treball en xarxa, que necessiten de la comunitat i de l'impuls de la política pública pel disseny de propostes que garanteixin l'accés universal i en igualtat de condicions, per a tots els infants i adolescents, a espais i temps educatius diversos.

Però, quins són els elements clau d'aquesta proposta? Quins són els principals aspectes que la fan exitosa davant l'objectiu de crear comunitats educatives cohesionades i amb un alt potencial per al desenvolupament integral dels infants i adolescents, atorgant majors dosis d'èxit personal i social? Tractem, tot seguit, de donar resposta als interrogants plantejats.

En primer lloc, aquesta nova estratègia genera oportunitats educatives

de qualitat en un ventall ampli de contextos de la vida dels infants, convertint els pobles i les ciutats en espais d'aprenentatge. En segon lloc, possibilita l'accés a activitats fora de l'escola a tots els infants i adolescents, especialment en els barris i municipis socialment més desfavorits, i que de no existir aquestes iniciatives no podrien gaudir d'elles. Un tercer aspecte és que connecta els interessos, motivacions i entorns d'aprenentatge dels infants i adolescents amb els recursos del territori, personalitzant els aprenentatges a partir de la col·laboració entre els entorns formals i no formals. Finalment, són iniciatives pensades des de la perspectiva de la conciliació familiar, activitats gratuïtes i universals que permeten als infants gaudir de temps i experiències educatives alhora que les famílies realitzen les seves activitats laborals i de cura, tant durant el curs escolar com en les etapes de vacances.

Destacar també que parlar d'ecosistemes educatius implica, per una banda, treball col·laboratiu, sistèmic i interdisciplinari, on els diferents agents de la comunitat —mestres, monitors d'entitats de lleure, profes-

sionals de lleure educatiu ja sigui en les extraescolars, en les activitats de vacances, culturals o esportives— han de poder i saber treballar de forma corresponsable i des de models de lideratge compartit. I, per altra, també necessita de l'aplicació de polítiques públiques, disposant de recursos econòmics i humans que puguin garantir la qualitat pedagògica, la qualificació, l'estabilitat professional i el reconeixement del sector.

En definitiva, treballar des d'una mirada ecosistèmica afavoreix que cada infant i adolescent rebi suport, acompanyament i una oferta d'activitats amb objectius clarament educatius des d'una perspectiva inclusiva —cultural, social i funcional—, perquè aquests gaudeixin, aprenguin i desenvolupin les seves habilitats i talents.

Algunes experiències de treball compartit amb el conjunt de l'ecosistema educatiu

L'educació en clau comunitària compta amb multitud d'experiències i pràctiques que s'estan duent a terme, tant a nivell nacional com

⁹ SUBIRATS; ALBAIGÉS, «Educació i comunitat. Reflexions a l'entorn del treball integrat dels agents educatius».

internacional i que evidencien la seva viabilitat i els seus efectes en els infants, adolescents, les seves famílies i els territoris. Destaquem algunes d'elles:

En l'àmbit nacional, projectes com:

- *Connectats amb l'entorn* de l'Institut Escola La Mina de Sant Adrià del Besòs o *Prosperem junts* de l'Escola Mercè Rodoreda de Barcelona, per exemple, ofereixen un espai educatiu obert al territori —tots els dies de la setmana de vuit del matí a deu de la nit— que compte amb la col·laboració del centre educatiu amb la ciutadania i entitats del territori per oferir un espai i activitats de lleure educatiu.¹⁰
- *Patis oberts*, que es du a terme a diferents municipis —Barcelona, Girona, Badalona, Mataró o Viladecans, entre d'altres—, fomentant un model de lleure saludable, segur i gratuït als patis escolars, aprofitant les instal·lacions fora de l'horari lectiu i impulsant també la cohesió social a l'implicar les escoles en una activitat oberta a

tota la ciutadania i en un temps no escolar.¹¹ Alguns d'aquests projectes també incorporen figures professionals que proposen activitats i dinàmiques de tipus esportiu i artístic, adreçades tant a infants i adolescents com a les seves famílies.

- *Ciutat jugable, Protegim les escoles i Ampliem espais educatius*, projectes promoguts des de l'Ajuntament de Barcelona, i que impulsen la participació d'infants i adolescents en el disseny i planificació de l'espai públic. Mitjançant aquestes pràctiques s'han transformat parcs i jardins, places públiques, pistes esportives, patis i exteriors d'altres equipaments, i carrers i interiors d'illa.¹²
- *Les tardes educatives*, projecte també impulsat per l'Ajuntament de Barcelona,¹³ en el marc de l'estratègia *Cap a una política de tardes en barris educadors*, que té com a objectiu que tots els infants i

adolescents de sis a setze anys, realitzin activitats extraescolars —un mínim de dues tardes d'activitats de diferents temàtiques: culturals, artístiques, d'idiomes, esportives o científiques—; i, també, que tots els barris tinguin una oferta territorial suficient, de qualitat, diversa i complementària entre centres, entitats i equipaments.

- *L'orquestra de l'Escola Mediterrània. De l'Escola al Barri* que promou l'aprenentatge musical al barri del Raval de Barcelona. Aquest és un clar exemple de com els aprenentatges artístics i musicals poden treballar moltes competències diverses, com ara el treball en equip, la responsabilitat o l'autoestima i, per tant, la importància que estiguin a l'abast de col·lectius que habitualment n'estan exclosos, incidint així en un accés més equitatiu a les oportunitats d'aprenentatge.
- *Plans educatius d'entorn* és una proposta educativa impulsada pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, que fonamentalment orienta la seva acció a la millora de l'èxit educatiu i la implicació de les famílies en entorns vulnerables. Ho desenvolupa

¹⁰ CANUT; PUJOL, *D'illes a nodes. Repensem els centres educatius, en clau 360*.

¹¹ DÍAZ-GIBSON (et. al), «Projectes d'innovació educativa comunitària: ingredients d'èxit i reptes».

¹² CONSORCI D'EDUCACIÓ DE BARCELONA, *Ampliem espais educatius. Fem xarxa amb els barris per ampliar els espais educatius de cara al curs 2020-21*.

¹³ AJUNTAMENT DE BARCELONA, «Estratègia. Cap a una política de tardes en barris educadors».

Les iniciatives d'entorns escolars i de gestió comunitària generen múltiples beneficis i aportacions

pa de forma integrada i comunitària, coordinant i dinamitzant l'acció educativa en les diferents àrees de desenvolupament dels infants i joves.

Pel que fa a l'àmbit internacional trobem:

- *Remake Learning* (EUA), projecte impulsat per Grable Foundation, a la ciutat de Pittsburgh, per repensar l'educació des d'una perspectiva comunitària. Partint de la idea que cap organització pot transformar l'educació per si mateixa, es crea una xarxa d'aprenentatge formada per diverses organitzacions. La xarxa està formada per una gran diversitat d'agents educatius —escoles, biblioteques, museus, entitats...— i reuneix un grup heterogeni de professorat, famílies, investigadors i tecnòlegs. Tots ells actuen com una xarxa i cada organització té les seves activitats i esdeveniments, que afegeix a un calendari comú a la pàgina web que actua com a centralitzadora de la informació.
- *United Community Schools* de Nova York (EUA), organització sense ànim de lucre que transforma

l'educació a través d'un model avaluat d'escola comunitària, que connecta l'escola —estudiants, mestres, directors i consell assessor— amb la comunitat —famílies, cuidadors, organitzacions sense afany de lucre, empreses locals i administracions públiques—, per abordar els problemes educatius, emocionals, socials i de salut que poden obstaculitzar l'aprenentatge. Organitzen el model a partir de sis àrees programàtiques: salut i benestar, suport als educadors, enriquiment acadèmic, temps d'aprenentatge estès, participació de les famílies i participació de la comunitat.

- *Escuela a Tiempo Completo (ETC)* i *Escuela a Tiempo Estendido (ETE)* (l'Uruguai), que s'aplica a l'educació pública dels tres als onze anys. Són activitats gratuïtes i d'obligada assistència. Es focalitza en zones empobrides i de classe mitjana. Garanteix jornades escolars de set a vuit hores que inclouen activitats lectives i no lectives —quatre hores curriculars, dinar i activitats en format taller. La diferència entre les ETC i les ETE és que en la primera els docents hi són presents tot

el dia —temps curricular, dinar i tallers— i, en la segona, els docents només hi són presents en el temps curricular. Un dels aspectes que marquen la qualitat de les ETE, té a veure amb la integralitat de la proposta. Tant el treball als tallers com la proposta a les classes han de tenir vinculació i contribuir al procés integral d'adquisició de continguts per part dels i les alumnes.

Cloem aquest apartat fent esment al fet que les iniciatives d'entorns escolars i de gestió comunitària generen múltiples beneficis i aportacions, entre les qual cal destacar l'increment d'aprenentatges intergeneracionals, la millora de la convivència des d'experiències de proximitat, l'assoliment de competències —acadèmiques, relacionals i de lleure saludable—, la pacificació d'entorns educatius, i l'accés a recursos i equipaments en entorns vulnerables, contribuint així a una reforma socioeducativa real.¹⁴

14 GARGALLO; CIVÍS; CADENA, «Barris educadors: expansió comunitària. Informe de la Comissió de Treball del Consell Educatiu Municipal de Barcelona».

És important que l'agenda pública incorpori mesures i polítiques per donar resposta a les desigualtats d'accés

Reptes per al desenvolupament d'una educació en clau comunitària

Finalment, apuntem també alguns reptes actuals que cal seguir abordant des de la totalitat dels agents que intervenen en els territoris i des d'una mirada d'ecosistema educatiu.

El primer d'ells, avançar en la universalització de l'accés a les activitats de fora escola i garantir una plena equitat en la participació en els recursos i serveis de la comunitat, així com també l'accés a aquestes activitats per part dels infants i adolescents amb capacitats diverses, lluitant per una oferta adaptada a les diferents necessitats i demandes. En aquest cas, és important que l'agenda pública incorpori mesures i polítiques per donar resposta a les desigualtats d'accés, mitjançant plans de treball avaluable, incrementant els recursos, especialment els destinats a infants i famílies en situació de vulnerabilitat, persones amb discapacitat i persones provinents de famílies d'origen migrant. Uns recursos que no han de ser únicament econòmics, sinó també d'acompanyament durant el procés d'inscripció i de realització de les activitats.

Un segon repte, potenciar el treball conjunt de tot el personal docent i educador dels territoris, per facilitar la connexió entre l'educació lectiva i no lectiva. Cal impulsar accions de difusió i sensibilització, adreçades a la comunitat, perquè reconeixin el valor que aporten les activitats fora l'escola al desenvolupament dels infants i adolescents. Accions que impactin en la totalitat d'agents de la comunitat com l'escola, els recursos de salut, els serveis socials, entre d'altres, perquè puguin donar a conèixer i promoure aquestes activitats, reconeixent el seu valor social i educatiu. Comptar també amb professionals que facin d'enllaç entre els infants, adolescents i famílies i les entitats del territori, així com també connectar-los als diferents agents que constitueixen la comunitat educativa. També cal compartir i difondre pràctiques exitoses de coordinació i treball en xarxa entre entitats educatives que treballen en clau comunitària, a fi de promoure i fomentar el seu desplegament en altres territoris

En tercer lloc, vetllar per la qualitat pedagògica i el reconeixement social de l'educació en clau comunitària. És

necessari, per tant, disposar de professionals qualificats i especialitzats, que comptin amb el reconeixement i l'estabilitat suficient per garantir processos educatius sostinguts i estables. També és important realitzar recerques i avaluacions d'impacte, promovent partenariats entre el sector públic, el sector privat i les universitats, de cara a avaluar i redissenyar accions i serveis. Incorporar indicadors d'avaluació, que valorin la qualitat, l'equitat, l'equilibri i la inclusió, per veure l'evolució de les activitats i el seu impacte, i valorar els canvis generats en les persones i en els municipis.

I, finalment, trobem un quart repte, que està relacionat amb la imprescindible corresponsabilitat entre tots els agents i institucions. Corresponsabilitat socioeducativa entesa com el compromís de tots els agents de la comunitat, des de la seva especificitat, especialització i possibilitats, per contribuir a l'èxit educatiu des de la perspectiva d'equitat i de justícia social.¹⁵ És necessari, doncs, consolidar

15 LONGÀS; CIVIS, «Xarxes de corresponsabilitat socioeducativa: un nou repte per a la governança del sistema educatiu».

Cal seguir construint comunitats obertes i diverses, amb més oferta educativa, més qualitat, i més equitat

propostes de caràcter estructural que incloguin responsabilitats compartides, lideratges distributius i finançament i avaluació de les accions que es duen a terme, mitjançant per exemple taules comunitàries on estiguin presents professionals, infants i famílies i altres agents del territori. Important també considerar als infants i les famílies com agents actius de la comunitat, amb un paper protagonista en la creació i el disseny de les accions i programes que es generen en els territoris i les comunitats.

Cal seguir construint comunitats obertes i diverses, amb més oferta educativa, més qualitat, i més equitat, per garantir les oportunitats educatives que ofereix l'entorn i millorar el benestar i la qualitat de vida dels infants i adolescents, especialment d'aquells que viuen situacions de més i major vulnerabilitat. ■

■ Bibliografia

AJUNTAMENT DE BARCELONA. «Estratègia. Cap a una política de tardes en barris educadors» [en línia]. Gener del 2022. Disponible a: <www.bcnroc.ajuntament.barcelona.cat>.

BARBA, Carles (et al.). «Connectant la comunitat per generar més i millors oportunitats educatives. Propostes de política municipal» [en línia]. A *Educació 360*, de 19 de setembre del 2018. Disponible a: <www.educacio360.cat>.

CANUT, Maria; PUJOL, Maite. «D'illes a nodes. Repensem els centres educatius, en clau 360» [en línia]. A *Aliança Educació 360*, de 2021. Disponible a: <www.educacio360.cat>.

CONSORCI D'EDUCACIÓ DE BARCELONA. «Ampliem espais educatius. Fem xarxa amb els barris per ampliar els espais educatius de cara al curs 2020-21» [en línia]. A *Consorti d'Educació de Barcelona*, de 9 de desembre del 2020. Disponible a: <www.edubcn.cat>.

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Decret 102/2010, de 3 d'agost, d'Autonomia dels centres educatius» [en línia]. A *Portal Jurídic de Catalunya* núm. 5686, de 5 d'agost del 2010. Disponible a: <www.portaljuridic.gencat.cat>.

DÍAZ-GIBSON, Jordi (et. al.). «Projectes d'innovació educativa comunitària: ingredients d'èxit i reptes» [en línia]. A *Fundació Bofill*, de 28 de gener del 2018. Disponible a: <www.fundaciobofill.cat>.

FORÉS, Anna; PARCERISA, Andreu (dir.). «Educació 360: més enllà del temps lectiu». A *Fundació Bofill*, de 14 de maig del 2021.

Disponible a: <www.fundaciobofill.cat>.

GARGALLO, Pilar, CIVÍS, Mireia i CADENA, Àngels. «Barris educadors: expansió comunitària. Informe de la Comissió de Treball del Consell Educatiu Municipal de Barcelona». A *Consell Educatiu Municipal de Barcelona*, 2021. Disponible a: <www.bcnroc.ajuntament.barcelona.cat>.

LONGÀS, Jordi; CIVIS, Mireia. «Xarxes de corresponsabilitat socioeducativa: un nou repte per a la governança del sistema educatiu». A RIERA, Jordi (Dir.). *Reptes de l'educació a Catalunya. Anuari 2018. Xarxes de corresponsabilitat socioeducativa*. Barcelona: Fundació Bofill, 2019.

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'educació» [en línia]. A *Portal Jurídic de Catalunya* núm. 5422, de 16 de juliol del 2009. Disponible a: <www.portaljuridic.gencat.cat>.

MARZO ARPÓN, Maite (et. al.). «Los centros socioeducativos como espacios para el desarrollo de competencias para una mejor empleabilidad juvenil». A ROMAN, Gorka (et. al) (coord.). *Educando en el Siglo XXI: El rol de la innovación y de las nuevas tecnologías en los procesos de aprendizaje*. Barcelona: Graó, 2022.

MARZO ARPÓN, Maite (et. al.). «Aportacions de les entitats de lleure educatiu i centres socioeducatius en el desenvolupament de competències acadèmiques i d'ocupabilitat dels infants i adolescents que hi participen». A *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, núm.73, pàg. 117-138, 2019.

MORATA GARCÍA, Txus (et. al). «Ocio educativo y acción sociocultural, promotores de participación y cohesión social». A *Bordón. Revista De Pedagogía*, vol. 75, núm. 2, pàg. 67-86, 2023.

NEW YORK STATE NETWORK FOR YOUTH SUCCESS. «The value of afterschool programs», 2016.

RIPOLL, Oriol; MASIP, Marta; VALLVÉ, Clàudia. «Repensem els projectes educatius comunitaris, en clau 360» [en línia]. A *Educació 360*, de 28 de març del 2019. Disponible a: <www.educacio360.cat>.

SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA. «Informe sobre el dret al lleure educatiu i a les sortides i colònies escolars». [en línia]. A *Síndic de Greuges de Catalunya*, de 2014. Disponible a: <www.sindic.cat>.

SUBIRATS, Joan; ALBAIGÉS, Bernat. «Educació i comunitat. Reflexions a l'entorn del treball integrat dels agents educatius» [en línia]. A *Finestra Oberta*, núm. 48, de febrer del 2006. Disponible a: <www.fundaciobofill.cat>.